

КРИЗОВІ ЯВИЩА В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩЕ

Лазарєва Є.В., Сараєва І.М.

Розглянуто прояви кризових явищ в економіці України на макро-, мезо-, микрорівнях. Визначено вплив цих явищ на ефективність підприємницького середовища, особливо, на мале підприємництво

Постанова проблеми. Майже увесь 2008-й і початок 2009-го року в Україні є періодом кризового впливу глобального ринку на вітчизняну економіку, національної політичної і економічної кризи, спричиненої наростанням негативних явищ, перш за все, у фінансовій сфері. При цьому, повільне запровадження необхідних антикризових заходів для підтримки і подальшого розвитку української економіки припускає наростання таких явищ до рівня, на якому вони вже не можуть бути ефективно подоланими. Чимало з пропонуємих науковцями, спеціалістами владних, виробничих і фінансових структур заходів досі залишаються лише стратегічними намірами, реалізація яких потребує фінансування з державного бюджету. Ефективність цих заходів у значній мірі залежить від надходжень належних інвестицій, підтримки з боку уряду, місцевих органів влади, вітчизняних і закордонних структур, підприємців, населення.

Метою статті є визначення впливу елементів кризових явищ в економіці України на різних рівнях управління з виділенням особливостей впливу на мале підприємництво. Акцент зроблено на економії від масштабу, переміщенні робочої сили і капіталу, зниженні витрат як двигунів швидкого зростання будь-якої економіки.

Слід відзначити, що останнім часом у наукових виданнях і засобах масової інформації з'являється багато публікацій щодо шляхів виходу із кризи. Але досліджень, які б всебічно аналізували функціонування підприємницьких структур в умовах кризи на різних рівнях, нажалі недостатньо. Серед вітчизняних досліджень, які розглядають ці проблеми, слід, перш за все, відзначити роботи фахівців Національного інституту стратегічних досліджень України Жалила Я.А., Бабаніна О.С., Белінської Я.В. та інших [1,2], Національну доповідь «Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні» [3], соціологічні дослідження «Вплив економічної кризи на українські компанії» [5] та «Можливості та несприятливе середовище» (Opportunities in Adversity) [6], які проводила

компанія «Ернст энд Янг» – міжнародний лідер в області аудиту і консультування – у січні-лютому 2009 року. Однак, криза в Україні, продовжує поглиблюватися і до того ж має багато вимірів, тому потребує більш прискіпливого аналізу.

Виклад основного матеріалу. Сучасна економічна криза в Україні має чітко позначені специфічні прояви на макро-, мезо- і мікрорівнях.

Починаючи з жовтня 2008 р. в країні спостерігається від'ємний показник помісячного зростання ВВП. Найвищий рівень падіння цього макропоказника зафіксоване у листопаді 2008 р. – 14,4% у порівнянні з відповідним місяцем 2007 р. У грудні спад був дещо меншим – 9,9%, як наслідок, приріст ВВП знизився до 2,1% на рік, у порівнянні з 2007 р. – 7,9%, динаміка зростання майже в 3,5 рази [2, С.2].

Найбільш проблемними для ефективного розвитку вітчизняної економіки в цілому і забезпечення її функціонування в умовах розповсюдження кризових явищ слід зазначити такі базисні чинники як низька ефективність інститутів влади, макроекономічна нестабільність, наявні структурні диспропорції регіонального і галузевого розвитку, нерозвиненість ринків товарів і послуг, низька платоспроможність домогосподарств і підприємств, нерозвиненість бізнес-середовища тощо. Про це свідчать оцінки елементів конкурентоспроможності останньої Доповіді, складеної експертами Всесвітнього Економічного Форуму (ВЕФ). Так, за глобальним індексом конкурентоспроможності (GCI) 2008 Україна зайняла 72 місце з величиною 4,1. За субіндексом «Базові вимоги» – лише 85-у позицію, в т.ч. по критеріях «Якість інститутів» – 115-у, «Інфраструктура» – 79-у, «Макроекономічна стабільність» – 91-у. Позиції в рейтингах по наведених критеріях виявилися значно нижчими, ніж в глобальному рейтингу. Проте за субіндексом «Ефективний розвиток» Україна зайняла 58-у позицію, що на 14 пунктів краще, ніж її глобальний рейтинг. Цьому сприяли достатньо високі місця по критеріях «Віща освіта і професійна підготовка» – 43-є місце, «Ефективність ринку праці» – 54-є, «Розмір ринку» – 31-є. Однак, по критерію «Ефективність ринку товарів і послуг» – лише 103-є місце, «Розвиненість фінансового ринку» – 85-є, «Технологічний рівень» – 65-є [4].

Кризові явища в економічній сфері на загальнодержавному рівні поглибили наявні структурні диспропорції галузевого і регіонального економічного розвитку. Критичними в Україні були зміни у промисловості, будівництві, інвестиційній, житлово-комунальній сферах та на ринку праці.

Уповільнення динаміки розвитку і стан у реальному секторі економіки у 2008 р. показав, що найбільший негативний вплив від фінансової кризи зазнала вітчизняна промисловість, обсяги виробництва якої у 2008 р. скоротилися порівняно з 2007 р. на 3,1% (у 2007 р.

спостерігалось зростання на 10,2%), у т.ч. у металургії – на 10,6%, хімічній промисловості – на 6,2%, що обумовлено значним падінням попиту і цін на продукцію і послуги цих видів економічної діяльності на внутрішньому і світових ринках. У IV кварталі 2008 р. промислове виробництво скоротилося у порівнянні з IV кварталом 2007 р. на 25%. Максимального значення падіння обсягів промисловості досягло у листопаді 2008 р., порівняно з аналогічним періодом 2007 р. на 28,7% (див. Рис.1) [2, С.2].

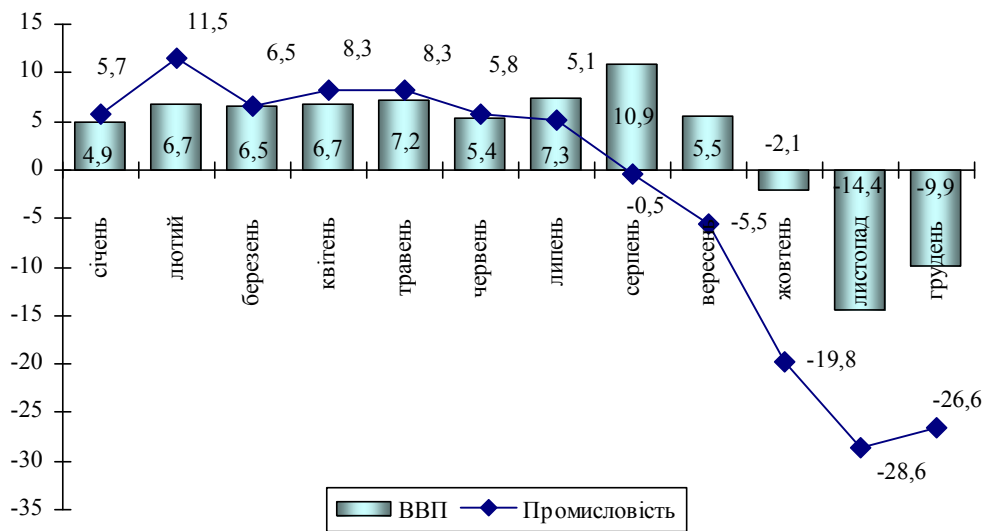

Рис. 1. Динаміка розвитку промисловості та ВВП у 2008 рр.
(%, до відповідного місяця 2007 р.)

Значний вплив на зниження динаміки ВВП спостерігався у будівництві і оптовій торгівлі. Так, обсяг робіт у будівництві за результатами 2008 р. скоротився на 16%, що, в основному, пов'язане з проблемою ліквідності у банківській сфері. Девальвація національної валюти, високий рівень інфляції і безробіття призвело до зниження купівельної спроможності населення (основного інвестора економіки) в останні місяці 2008 р., ускладнення отримання кредитів для поповнення обігових коштів і придбання товарів спричинили падіння товарообігу підприємств оптової торгівлі на 6%. Негативні чинники сприяли зменшенню доданої вартості у транспорті. Зокрема, падіння попиту на транспортні послуги з боку галузей промисловості – добувної і переробної, особливо, машинобудування, призвело до зменшення вантажообігу на 0,2% порівняно з 2007 р.

Сучасна економічна криза в Україні має чітко означену специфіку прояви на регіональному рівні. Зміна зовнішньої кон'юнктури на світових ринках (падіння попиту і цін на товари сировинної групи та напівфабрикати, насамперед, на продукцію металургійного та хімічного виробництва як основи українського експорту) обумовило стрімке падіння обсягів виробництва та погіршення соціально-економічних показників у промислових регіонах, які традиційно мали статус «лідерів» регіонального розвитку, а саме: Дніпропетровська (-38,3 %), Донецька (-36,2 %), Запорізька (-31,6 %), Луганська (-25,6 %) області. Найбільше падіння відбулось у Волинській області, де промислове виробництво не досягло половини обсягу грудня 2007 р. У вересні 2008 р. 15 з 27 областей демонстрували падіння промислового виробництва порівняно з вереснем 2007 р. У жовтні 2008 р. промисловість лише чотирьох регіонів досягала чи перевищувала рівень жовтня 2007 р. У листопаді позитивна динаміка висвітлювалась у трьох регіонах, у грудні лише Тернопільська область показала 0,1 відсоток зростання порівняно з 2007 р. У грудні 2008 р. у 10 областях обсяг промислового виробництва не досягав 80 % рівня грудня 2007 р. [2]. Лише Тернопільська, Одеська та Черкаська області завершили 2008 р. з приростом промислового виробництва (10,4 %, 27,6 % та 33,0 % відповідно). Дніпропетровська, Донецька та Луганська області зменшили обсяги виробництва на 8,6 %, 7,8 %, 5,9 % відповідно. За даними Держкомстату, у січні 2009 р. падіння промислового виробництва продовжилося і відбувалось в усіх областях порівняно з груднем 2008 р. і щодо січня 2009 р. (Рис.2) [7]. Якщо розглянути тенденції змін показника обсягів промислового виробництва за регіонами України, то для приморських регіонів, то найбільш критична ситуація, гірша ніж в Україні в цілому (-34,1%), склалася у м. Севастополі – падіння на (-52,3%) і в АРК Крим – (-34,6%). Негативне, але краще позиціонування за падінням промислового виробництва спостережується у Миколаївській (-25,9%), Одеській (-22,3%) і Херсонській областях (-19,9%).

На рівні підприємств результати дослідження «Вплив економічної кризи на українські компанії», які проводила компанія «Ернст энд Янг» з 30 січня по 13 лютого 2009 р. на 107 провідних українських підприємствах і зарубіжних компаніях, що працюють в Україні, виявили наступні тенденції їх розвитку і ступінь впливу кризи на фінансові результати і операційну діяльність [5].

За даними опиту підприємців при проведенні дослідження основними проблемами, з якими вони стикаються є такі: 84% респондентів відзначили девальвацію гривни серед найбільш актуальних проблем на нинішньому етапі порівняно з 46%, що відзначили це питання в дослідженні у жовтні 2008 р. 66% учасників відмітили затримки в порівнянні з 53% респондентів 2008 р.

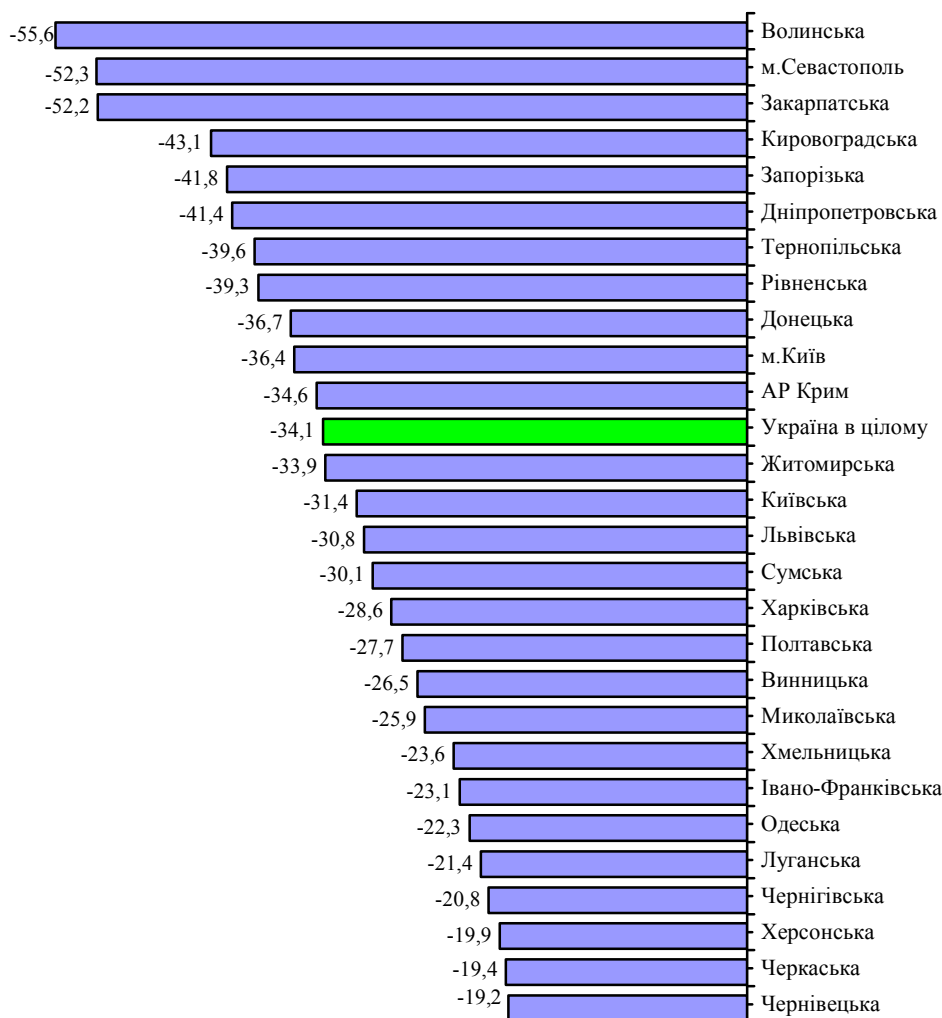

Рис.2. Зменшення промислового виробництва за регіонами України у січні 2009 р. відносно січня 2008 р.

54% компаній намагаються скоротити операційні витрати, а 53% стурбовані більш високою ціною фінансування. 51% респондентів повідомили про скорочення об'ємів продажів і попиту на їх продукцію і послуги, в порівнянні з 56% у попередньому дослідженні. Високий рівень інфляції відмічають 47% компаній, недоступність кредитів і капіталу в цілому 37%. Ще одна вагома проблема підприємців – скорочення або звільнення персоналу – 32% респондентів. До інших проблем віднесені – банкрутство банків, нестабільність банківської системи, припинення проектів в Україні, невідшкодування ПДВ.

Теж опитування визначило заходи, які пропонують безпосередньо суб'єкти господарювання для нівелювання економічного спаду, а саме: 77% підприємств у прогнозуємих умовах будуть приділяти основну увагу зменшенню витрат за рахунок: 80% респондентів відмітили, що скорочують адміністративні витрати, 57% – домовляються про інші умови з орендарями і власниками нерухомості, 51% – підвищують ефективність операційної діяльності, 47% – скорочують чисельність персоналу, 63% – будуть займатися ризик-менеджментом; 59% – сконцентрують зусилля на управлінні взаєминами з покупцями, управлінні робочим капіталом і готівкою. Більшість компаній не закривають неприбуткові напрями бізнесу, тільки 18% і 6% відповідно закривають або продають частину свого бізнесу. До того ж, 83% респондентів не планують змін у використанні аутсорсингу, тобто не розглядають його як механізм зменшення витрат.

Більшість вітчизняних підприємців прогнозують зниження прибутку в 2009 році, в порівнянні з попереднім, тоді як тільки одна третина чекає, що прибуток буде на такому ж рівні або навіть вище. 39% з них передбачають помірне зниження прибутку, тоді як 26% чекають, що зниження прибутку буде істотним.

Відповідні дослідження «Можливості та несприятливе середовище» (Opportunities in Adversity) [6] були проведені The Economist Intelligence Unit від імені «Ернст энд Янг» у січні 2009 р. з визначенням бізнес-стратегій 350 провідних компаній світу в умовах рецесії, а також змін їх основних пріоритетів на найближчих 12 місяців.

В рамках дослідження компаніям було поставлено питання про стратегічні пріоритети на найближчий рік. Переважна більшість з них назвала захист активів, підвищення ефективності діяльності, а також реструктуризацію бізнесу. Що стосується управління грошовими потоками дві третини респондентів розглядають доцільність проведення перевірки існуючого стану управління грошовими потоками і їх руху на всіх рівнях. Половина респондентів інтегрують заходи по оптимізації оборотного капіталу як завдання керівництва по підвищенню ефективності, а 36% розглядають активи, які необхідно продати.

Представники міжнародних компаній також повідомили, що вони чекають отримати суттєву або достатню економію на операціях в ланцюжку постачань (58%), службах маркетингу (42%), операційної діяльності (56%) та ІТ (43%). У стратегічному плані 40% міжнародних компаній і 53% європейських повідомили про вивчення можливостей продажу непрофільних або неефективних напрямів, інтенсивнішого використання корпоративного центру послуг (27%) і аутсорсингу (31%), формування стратегічних альянсів 30% і переведу операційної діяльності в низько витратні регіони – 31%.

Як бачимо ступінь впливу, який економічний спад надав на стратегічні цілі і методи діяльності вітчизняних підприємств і зарубіжних компаній на території України та міжнародних компаній за більшістю факторів впливу, а саме: економія від масштабу, переміщення робочої сили і капіталу, управління ними, зниження витрат, в значній мірі співпадають.

Висновки. Кризові явища в економіці України збільшують ризик призупинення діяльності і навіть розпаду інфраструктури підтримки підприємницьких структур, особливо малих підприємств (МП). До основних специфічних чинників сфери малого підприємництва з погляду дії на нього кризових явищ у вітчизняній економіці з метою розробки заходів для їх виживання в цих умовах, можна віднести:

– різке скорочення доступу до кредитних фінансових ресурсів і можливостей для інвестування. МП залежать від банківського кредитування, оскільки у них обмежений доступ на ринки капіталу. Посилення цього виду кредитування створює ефект диспропорції, порушення економічного відтворення, адже МП – одне з головних джерел створення робочих місць і економічного зростання в країні. Суб'єкти малого підприємництва використовують кредити, в основному, для поповнення обігових активів, закупівлі товарів у великих виробників, оптовиків, у цій сфері бізнесу значна потреба у короткострокових і середньострокових кредитах.

Проте банки, обмежені в своїх ресурсах із-за кризи, не спроможні задовольнити попит з боку МП на отримання таких кредитів. При цьому більшою мірою вплив банківської кризи відчувають на собі підприємства, що працюють з невеликими регіональними банками, які мають значні складнощі з ліквідністю і вже не надають кредити економічним агентам малого підприємництва. Крім того, в умовах дефіциту фінансів філії великих і регіональних банків посилюють вимоги до позичальників, зокрема, піднімають процентні ставки по кредитах, тому не всі МП охочі отримати кредит і зможуть розраховувати на нього незалежно від відповідного забезпечення і застави.

– висока залежність малого підприємництва від внутрішнього попиту. Це пов'язане з тим, що МП, в основному, орієнтовані на задоволення потреб населення, домогосподарств і підприємств на внутрішньому ринку. Зниження платоспроможного попиту на товари і послуги малих підприємств негативно впливають на їх діяльність, тому, що низький попит призводить до скорочення обігових коштів (переміщення капіталу), зменшення витрат за рахунок падіння об'єму випуску продукції (економії масштабу), скорочення персоналу

(переміщення праці), припинення проектів розвитку і розширення діяльності.

– для малого підприємництва, особливо у сфері торгівлі, нерухомості, виробництва будівельних матеріалів, стає недоцільним використання при роботі з великими виробниками і постачальниками схеми «передплата за продукцію – відвантаження продукції», оскільки із-за кризи ліквідності і утруднення доступу до фінансових ресурсів підприємства не матимуть можливості повернути позикові кошти для закупівлі необхідних товарів.

– збільшується ризик припинення діяльності і навіть розпаду інфраструктури підтримки МП. Так, при зменшенні активності таких підприємств та попиту на інформаційні, маркетингові, освітні, управлінські, транспортні та інші послуги, які надаються організаціями інфраструктури, деякі з них можуть призупинити своє існування. Але, діяльність організацій, які спеціалізуються на наданні МП фінансових послуг: мікро- і венчурного кредитування, надання прямих інвестицій під конкретні проекти від різних фондів, страхування таких інвестицій, залишиться.

– кризові явища можуть спровокувати відхід в тіньовий сектор значної кількості МП. При відсутності інвестицій і платоспроможного попиту на їх продукцію і послуги суб'єкти малого підприємництва вимушені скорочувати масштаби діяльності. Для вивільнення додаткових коштів, багато з них будуть мінімізувати податкові надходження, прийматимуть максимальні зусилля по економії витрат, вкривати власні доходи. При цьому в умовах існуючого податкового тягаря і адміністрування виникає такий ризик як зайвий адміністративний тиск на малий бізнес з метою збереження існуючого рівня податкових платежів від конкретних підприємств тощо.

В умовах кризи істотно зростає роль держави у підтримці підприємництва на всіх вищезазначених рівнях. При цьому, з огляду на гостру нестачу бюджетного фінансування, основою антикризових програм повинні бути заходи регуляторного характеру, а саме: зниження податкового навантаження й спрощення податкового адміністрування, зменшення трансакційних витрат підприємств шляхом, наприклад, введення мораторію на перевірки, зайву сертифікацію тощо, зниження орендної плати; кадрова й інформаційна підтримка малих підприємств. Але виконання цих програм можливо лише за умови підвищення ефективності державного регулювання, на підставі постійного моніторингу потреб підприємницьких структур і глибокого аналізу стану підприємництва в цілому як об'єкта регулювання.

Література

1. Динаміка зростання та ризику нестабільності економіки України в 2008 році / Я.А. Жаліло, О.С. Бабанін, Я.В. Белінська та ін. – К.: НІСД, 2008. – 108 с.
2. Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи. Аналітична доповідь – К.: НІСД, 2009. – 52 с. – [Електронний ресурс]. – Доступний із: <http://www.niss.gov.ua/Table/25022009/analit.htm>
3. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні: Національна доповідь / К.О. Ващенко, З.С. Варналій, В.Є. Воротін, В.М. Геєць, Е.М., Кужель О. В., Лібанова та ін. – К., Держкомпідприємство, 2008. – 226 с.
4. Конкурентоспроможність економіки України: місце України в основних світових рейтингах // Аналітична записка Департаменту макроекономіки Міністерства економіки України. – К., 2008. – 94 с. – [Електронний ресурс]. – Доступний із: http://www.me.kmu.gov.ua.Zapiska_GIK_2008_2009.rar
5. Влияние экономического кризиса на украинские компании. Дослідження Ernst&Young. – Quality In Everything We Do. – [Електронний ресурс]. – Доступний із: Economic_Crisis_Survey_укр 2.pdf.
6. Opportunity in Adversity. Responding to the crisis. – Ernst&Young. – Quality In Everything We Do. – [Електронний ресурс]. – Доступний із: http://www.ey.com/global/content.nsf/Ukraine/Issues_and_Perspectives_-_Overview
7. [Соціально-економічний розвиток України \(регіональний розріз\) за січень 2009 року](http://www.ukrstat.gov.ua) / Держкомстат України. – [Електронний ресурс]. – Доступний із: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Abstracts

Lazareva E.V., Sarajeva I.N.

The crisis phenomena in economy of Ukraine and their influence on business-environment

Some manifestation of the crisis phenomena in economy of Ukraine on macro-, meso- and micro levels are considered. Influence of these phenomena on efficiency of the enterprise environment, especially on small business is analyzed.